

Γνώση τοῦ Θεοῦ – Θέωση στήν παλαμική θεολογία

Σοφίας Καραγεωργάκη*

I. Μποροῦμε «νά γνωρίσουμε» τὸν Θεό;

Τὸ θέμα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι βεβαίως ἀχανές. Ἀπὸ νωρὶς ἀπασχόλησε τὴν πατερικὴ σκέψη τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μὲ τὶς περιορισμένες δυνατότητες ποὺ διαθέτει μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὸν Θεό. Μία πρώτη διαπίστωση εἶναι ὅτι: «ἡ φύσις τῆς θεότητος δὲν εἶναι ὑλικὴ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταληφθῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' οὔτε καὶ διὰ τῶν νοητικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὴ ἡ κατανόησις τοῦ Θεοῦ, διότι καὶ αἱ λειτουργεῖαι αὐταὶ εἶναι πεπερασμένα ...»¹. Ὑπάρχει ἐπομένως τρόπος γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ κατανοήσῃ τὸν Θεό; Ἀπὸ μία πρώτη ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος, αὐτὸ φαίνεται ἀδύνατον. Ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος θεωροῦν ἀσέβεια τὴν προσπάθεια ἀποδείξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης θεωρεῖ ἀδύνατη τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης Εὐαγγελιστὴς ἀναφέρει ὅτι: «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»². Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Κύριος διαβεβαιώνει ὅτι: «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται»³. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει κάποια φαινομενικὴ ἀντινομία στὴ σκέψη τῶν πατέρων. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι τόσο στὴν Παλαιὰ ὅσο καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη ὑπάρχει μία τάση ἄρνησης τῆς ἐνόρασης τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆ

* Ἡ Σοφία Καραγεωργάκη εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ φιλόλογος.

1. Ἀθ. Γερομίχαλος, «Ἡ περὶ Θεοῦ γνώσις – Ἡ ἀγιότης τοῦ Χριστοῦ» (Ἀνάπτυ. ἐκ τοῦ Γρηγορίου Παλαμά), Θεσσαλονίκη 1953, σ. 9.

2. Ἰω. 1, 18.

3. Ματθ. 5, 6.

μία μεριά είναι άορατος, άγνωστος και απρόσιτος στα δημιουργήματά Του, ενώ από την άλλη διαπιστώνει κάποιος ότι υπάρχουν χωρία στην Αγία Γραφή που προσεγγίζουν τη θέα του Θεού. Στην Παλαιά Διαθήκη στο χωρίο της Έξόδου λέγει ο Θεός στον Μωυσή: «Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν μου τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται»⁴. Ὁ Θεός περνᾶ με ὅλη του τὴ δόξα ἐνῶ ὁ Μωυσῆς στέκεται σὲ βράχο καὶ ὁ Κύριος καλύπτει με τὸ χέρι Του τὸ πρόσωπό του. Ὅταν ὁ Θεός σηκώνει τὸ χέρι Του, ὁ Μωυσῆς τὸν βλέπει ἀπὸ πίσω χωρὶς νὰ μπορέσει νὰ δεῖ τὸ πρόσωπό Του⁵. Ὅταν ὁ Θεός κατεβαίνει στὸ ὄρος Σινᾶ σὲ ἓνα λεπτὸ σύννεφο γιὰ νὰ χαράξει τὶς ἐντολές του πάνω στὶς λίθινες πλάκες, δίδει ἐντολὴ στὸν Μωυσῆ κανεὶς νὰ μὴν τὸν ἀκολουθήσει, οὔτε νὰ κοιτάει τὸ ὄρος⁶. Ὁ Θεός ἐπικοινωνεῖ με τὸν λαό του καὶ δὲν τὸν ἐγκαταλείπει. Ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς «γνωρίζει» τὸν Κύριό του με τὶς θεοφάνειες. Ὁ Θεός ἐμφανίζεται ἄλλοτε ὡς γνόφος, ὡς φωτιά, ὡς σεισμός.

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ὁ ἀπόστολος Παῦλος διαβεβαιώνει ὅτι ὁ Θεός εἶναι: «ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδὲ ἰδεῖν δύναται»⁷. Ἐδῶ ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας φαίνεται ὅτι ἔχει προσδεθεῖ με τὴν ἄγνωστη φύση τοῦ Θεοῦ. Ὅσο ὅσο στὴν Α΄ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου ἀναφέρεται ὅτι μπορούμε νὰ δοῦμε τὸν Θεὸ ὅταν γίνουμε τέκνα του: «Ἀγαπητοί, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὐπω ἐφανερῶθη τί ἐσόμεθα. οἶδαμεν ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁφόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν»⁸. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος γίνε φίλος τοῦ Θεοῦ τότε μπορεῖ νὰ πλησιάσει τὸ θεῖο φῶς. Στὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ συνδέεται ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ με τὴν ἀγάπη: «εἰ δὲ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ»⁹. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ ἀπόστολος Παῦλος κάνει λόγο γιὰ τὴν «ἐκ μέρους» γνώση:

4. Ἐξ. 33, 20.

5. Ἐξ. 33, 21-23: «Ἴδου τόπος παρ' ἐμοί, στήση ἐπὶ τῆς πέτρας ἡνίκα δ' ἂν παρέλθῃ ἡ δόξα μου, καὶ θήσω σε εἰς ὀπήν τῆς πέτρας, καὶ σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἕως ἂν παρέλθω καὶ ἀφελῶ τὴν χεῖρα, καὶ τότε ὄψῃ τὰ ὀπίσω μου, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι».

6. Ἐξ. 34, 3: «καὶ μηδεὶς ἀναβήτω μετὰ σοῦ μηδὲ ὀφθήτω ἐν παντὶ τῷ ὄρει».

7. Τιμ. Α΄, 6, 16.

8. Ἰω. Α΄, 3, 2.

9. Κορ. Α΄, 8, 3.

«Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν»¹⁰. Μὲ τὸν ὄρο ἐκ μέρους δὲν ἀναφέρεται ὁ Παῦλος στὴ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ διότι αὐτὴ εἶναι «ἄβατος ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις» ἀλλὰ στὶς ἐνέργειές Του¹¹. Κανένα κτίσμα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσει τὴν οὐσία τοῦ δημιουργοῦ του παρὰ μόνο τὶς ἐνέργειές Του καὶ αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ δική Του συγκατάβαση. Τὸν Θεὸ δὲν μποροῦν νὰ γνωρίσουν οὔτε ἀκόμη καὶ τὰ Σεραφεῖμ. Γιατὶ καὶ οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις μπροστὰ στὸν Θεὸ εἶναι ὑλικὲς ὑποστάσεις, ἔχουν σῶμα. Μόνο ὁ Θεὸς εἶναι τέλειο Πνεῦμα. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἀναφέρει ὅτι τὰ Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεῖμ ποὺ βρίσκονται δίπλα στὸν θρόνο τοῦ Θεοῦ σκεπάζουν τὰ πρόσωπά τους μὲ τὶς φτεροῦγες τους, γιατί δὲν ἀντέχουν τὸ φῶς τῆς θεότητας, τὴ λάμψη τοῦ φωτός¹². Ὅταν ὁ προφήτης λέγει ὅτι εἶδε τὸν Κύριο, δὲν ἐννοεῖ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνο τὴ συγκατάβασή Του καὶ αὐτὴν ὄχι ξεκάθαρα. Ὁ Πέτρος Δαμασκηνὸς ὀρίζει ὡς ἐξῆς τὸ ἄρρητο τοῦ Θεοῦ: «Ἀόριστον γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀπερίγραπτον καὶ οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν θεολογεῖται, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν»¹³. Τὸν Θεὸ ἐπομένως γνωρίζουμε μερικῶς. Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὶς δικές του ψυχικὲς δυνάμεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεῖ τὸν Θεὸ καὶ νὰ τὸν γνωρίσει. Ὁ Θεὸς αὐτοαποκαλύπτεται¹⁴. Τὸ μεγαλεῖο τῆς δόξης του εἶναι ἀπροσμέτρητο καὶ μόνον ἓνα μέρος αὐτῆς μποροῦν νὰ δοῦν οἱ ἄγνοι στὴν καρδιά. Ἡ ἐνόραση τοῦ Θεοῦ συνδέεται μὲ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς. Τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ γίνεται πηγὴ τῆς αἰώνιας ζωῆς, καθὼς ἐνόραση σημαίνει μετοχή¹⁵.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο ξεκινᾷ ἡ ἐντονη ἀντίδραση τῶν δυτικῶν θεολόγων. Σύμφωνα μὲ τὶς πεποιθήσεις τους, εἶναι ἀδιανόητο ὁ Θεὸς νὰ μένει ἀμέθεκτος καὶ ἀπρόσιτος ὅταν μετέχουν σὲ Αὐτὸν τὰ δημιουργήματα

10. Κορ. Α', 13, 9.

11. Ἄν. Παπαδόπουλος, *Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικοὺς πατέρας*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 100.

12. Π. Τρεμπέλας, *Μυστικισμός-Αποφατισμός, καταφατικὴ Θεολογία, Μάξιμος Ὁμολογητῆς-Γρηγόριος Παλαμᾶς*, ἐκδ. Σωτήρ, Ἀθήνα 1981, σ. 30.

13. Ἄν. Παπαδόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 97.

14. Εἰρηναίου Λυδῶος, *Κατὰ αἰρέσεων*, 5: «Οὐ γὰρ ἄλλως ἡμεῖς μαθεῖν ἐδυνάμεθα τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ ὁ διδάσκαλος ἡμῶν, Λόγος ὢν, ἄνθρωπος ἐγένετο. Οὐδὲ γὰρ ἄλλος υἱὸς τις ἦν ἐξηγήσασθαι τὰ τοῦ Πατρὸς, εἰ μὴ ὁ αἰδῖος αὐτοῦ Λόγος».

15. Vl. Lossky, *The vision of God*, Clayton Wisconsin 1963, σ. 37.

Του. Φυσικό είναι να σκανδαλίζονται άφοῦ ἔχουν ὡς ἀφετηρία λανθασμένες προϋποθέσεις. Μὲ τὴν ἐνιαία μέθοδο ποῦ ἐφαρμόζουν στὴ θεολογία τους δὲν ἀφήνουν περιθώρια διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνέργειας. Ἔτσι ὅταν οἱ ἡσυχαστὲς κάνουν λόγο γιὰ μέθεξη στὸ Θεῖο, οἱ σχολαστικοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ μέθεξη αὐτὴ συντελεῖται στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐφ’ ὅσον ἐνέργειες δὲν ὑφίστανται ἢ ἀποτελοῦν κτιστὲς ἐκδηλώσεις τῆς θείας οὐσίας. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς διδάσκει, στηριζόμενος πάντοτε στὴν πατερικὴ παράδοση, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ὑπαρξὴ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία Του. Μπορεῖ νὰ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς ὑπαρξὴ, νὰ παραμένει ὅμως ἄγνωστος ὡς οὐσία. Ὁ ἄνθρωπος ὅταν δεχθεῖ τὴ συγκατάβαση τοῦ Θεοῦ, μετέχει σὲ Αὐτὸν κατὰ χάριν. Γίνεται Θεὸς κατὰ χάριν, ὄχι ὅμως κατὰ φύσιν, ἀφοῦ δὲν μετέχει στὴν οὐσία τῆς Ἁγίας Τριάδος. Μεταβάλλεται ἔτσι ὁ ἀπλὸς δούλος σὲ υἱὸ τοῦ Θεοῦ καὶ γίνεται κοινωνὸς τῆς σωτηρίου χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Γνωρίζει τὸν Θεό, ἐνώνεται μὲ Αὐτὸν καὶ ὀδηγεῖται στὴ θέωση. Ἄμεση συνέπεια εἶναι ἡ θέα τοῦ ἀκτίστου φωτός. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἀρχίζει νὰ ἀπολαμβάνει τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ ποῦ κατακλύζουν τὴν ὑπαρξή του καὶ αἰσθάνεται τὴν ἄρρηκτη ἔνωση μαζί Του. Ὅσο πιὸ πολὺ γνωρίζει τὴ θεότητα, τόσο περισσότερο ἐνισχύεται ἡ ἔνωση, σὲ σημεῖο ποῦ νὰ ἀναφωνεῖ ὅπως ὁ Παῦλος: «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός»¹⁶. Ἄλλωστε ἐδῶ ἐπικεντρώνεται τὸ ὅλο λειτουργικὸ καὶ σωτηριολογικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Μὲ τὴ θυσία τοῦ Κυρίου ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι σὲ θέση νὰ δεχθεῖ τὴ λυτρωτικὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νὰ ἀποκαταστήσει τὴ σχέση του μὲ τὸν Πατέρα-δημιουργὸ καὶ ἀπὸ σχέση δούλου-ἀφέντη νὰ μεταβεῖ στὴ σχέση υἱοῦ-Πατρός. Ὁ ἅγιος Κύριλλος διδάσκει ὅτι: ὀνομάζεται Πατέρας ἀπὸ τὸν Ἔνα ποῦ εἶναι καλύτερος καὶ πιὸ ἅγιος ἀπὸ τὸν Υἱό. Ὀνομάζεται Θεὸς ἀπὸ τοὺς σκλάβους, ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ εἶναι ἐλάχιστοι· τόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀπόσταση μεταξὺ ἀφέντη καὶ δούλου, μεταξὺ δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος. Ἀκριβῶς ὅπως ἡ λέξη πατέρας συνδέεται μὲ τὸν Υἱό, ἔτσι καὶ ἡ λέξη Θεὸς συνδέεται μὲ τοὺς δούλους καὶ ὅσους δὲν ἔχουν τὴν ἴδια φύση μὲ τὸν Θεό. Ὅλες οἱ φύσεις τῶν δημιουργημάτων, πνευματικὲς ἢ σωματικὲς, εἶναι ἐξ ἴσου ξένες πρὸς τὴν ἀδημιούργητη φύση τοῦ Θεοῦ¹⁷. Ἡ μυστικὴ κοινωνία ποῦ ἀναπτύσσεται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου

16. Γαλ. 2, 20.

17. Vl. Lossky, ὁ.π., σσ. 80-81.

καθιστᾶ τὸν ἄνθρωπο μέτοχο τῆς αἰδίου ζωῆς. Μὲ τὴ μετοχὴ στὴ θεοποιὸ χάρη ἀποκτᾶται ἡ θεογνωσία. Ἡ γνώση βέβαια αὐτὴ περιορίζεται στὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, ὥστόσο καὶ οἱ ἐνέργειες εἶναι ἄκτιστες· ἐπομένως ἡ θεογνωσία εἶναι ἀληθινὴ καὶ ὄχι συμβολικὴ, ὅπως πιστεύουν οἱ σχολαστικοί¹⁸. Ἡ θεογνωσία ἀποτελεῖ καρπὸ τῆς θεώσεως καὶ ὅσο ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ στὴν ὁδὸ τῆς θεώσεως τόσο ἔχει πληρέστερη γνώση τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ γνώση καὶ ἐνόραση ταυτίζονται. Γνωρίζουμε τὸν Θεὸ ὅσο πιὸ καθαρὰ τὸν «βλέπουμε». Ἡ ὁδὸς τῆς θεώσεως περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἄσκησι, τὴ φύλαξι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τὴ μύησι στὰ μυστήρια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα κάνει τὴν ψυχὴ νὰ γευθεῖ τὴ γλυκύτητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κανένας σὲ αὐτὸν τὸν κόσμον δὲν μπορεῖ νὰ αἰτηθεῖ μία τέλεια ἐμπειρία τῆς θεότητος, κατὰ τὸν Διάδοχο Φωτικῆς¹⁹.

Ἐπομένως ἡ θεογνωσία δὲν ἔχει καμμία σχέση μετὰ τὴν κοσμικὴ σοφία, δὲν ἀποτελεῖ δηλαδὴ νοητικὸ ἐπίτευγμα ἀλλὰ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποὺ βιώνεται ἐμπειρικά. Ὁ Παλαμᾶς διαμαρτύρεται στοὺς σχολαστικούς: ὁ Κύριος δὲν δίδαξε τὴν ἀγάπη στηριζόμενος στὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἴδιος εἶχε διδαχθεῖ φιλοσοφία. Δὲν εἶπε: «Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, "εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἕξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, περιποιήσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων ἀλλὰ τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι"; ... τί δὲ καὶ μαθητὰς ἀλειῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεχάλει, καὶ ταῦθ' ἴνα καταισχύνη τοὺς ἕξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι;»²⁰. Ἡ θεογνωσία τῶν ἡσυχαστῶν δὲν σχετίζεται μετὰ τὴ σοφία τῶν ἀνθρώπων γιατί αὐτὴ δὲν σχετίζεται μετὰ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὴ γνώση αὐτὴ πρωταρχικὸς εἶναι ὁ ρόλος τῆς καρδιᾶς. Σύμφωνα μετὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο: «κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν»²¹.

Γιὰ τὴ δυτικὴ θεολογία κέντρο τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νοῦς. Μέσω αὐτοῦ ὁ πιστὸς προσεγγίζει τὸν Θεό.

18. Ἦταν οἱ μορφωμένοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσαίωνα ποὺ δίδασκαν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καθὼς καὶ θεολογία στὰ μοναστήρια καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα. Ἐπεδίωκαν τὴ θεμελίωση τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ Λογικὴ κυρίως μετὰ βάση τις νεοπλατωνικὲς καὶ ἀριστοτελικὲς ἀρχές.

19. Vl. Lossky, ὁ.π., σ. 96.

20. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, Λόγος 1, 1 τόμ. 2, σ. 70.

21. Ἐφ. 3, 17.

Παράλληλα ο Θωμᾶς Ἀκινάτης προσανατόλισε τὴ δυτικὴ θεολογία πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, γιατί σκοπὸ τοῦ ἀνθρώπου θέτει «τὸ νοεῖν τοῦ Θεοῦ». Πιστεύει ὅτι μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ νοῦ μπορεῖ ὁ πιστὸς νὰ καταστεῖ ἱκανὸς πρὸς θεωρία καὶ γνώση τῆς θείας οὐσίας. Οἱ σχολαστικοὶ ἐπομένως ἀποδίδουν τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου στὸν κτιστὸ νοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ξεχωρίσουμε τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ θύραθεν σοφία. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ ἀναφέρει τὴ σοφία τοῦ κόσμου αὐτοῦ ὡς «μωρανθεῖσα, ἀπολεσθεῖσα, καταργηθεῖσα» ἀπὸ τὸν Θεό. Κατὰ τὸν Παλαμᾶ ἡ κοσμικὴ γνώση καὶ ἡ θεολογικὴ γνώση διακρίνονται σαφῶς καὶ βαδίζουν παραλλήλως. Ὁ προορισμὸς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν καθορίζει καὶ τὴν ἀξία της. Ἡ πρώτη εἶναι χρήσιμη ἀλλὰ ὄχι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σωτηρία. Ἀντίθετα ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης ἀναφέρει ὅτι: «ἡ περὶ τὴν σοφίαν σπουδὴ μάλιστα διὰ φιλίας συνάπτει τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ» καὶ «καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος προστίθῃσι τῇ περὶ τὴν σοφίαν σπουδῇ κατὰ τοσοῦτον ἤδη τῆς ἀληθοῦς μακαριότητος καρποῦται τὸ μέρος»²². Ἡ μακαριότητα δηλαδὴ στὸν ἄνθρωπο ἐπιτυγχάνεται ἀνάλογα μὲ τὸ ὕψος τῆς γνώσεως ποὺ κατέχει. Εὐδαιμονία εἶναι ἡ γνώση-θεωρία τῆς θείας οὐσίας, ἡ ὁποία θὰ ὀλοκληρωθεῖ στὸν μέλλοντα αἰῶνα. Προκαλεῖ ἀποστροφή ἢ σκέψη καὶ μόνον ὅτι ὁ ὑπεράρρητος Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθεῖ μὲ βάση τὴν ἀνθρώπινη γνώση. Ὁ Θεὸς γνωρίζεται μόνον μὲ τὴν ἐμπειρία, ὅταν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Δημιουργό. Ὁ Παλαμᾶς κατηγορεῖ τὸν Βαρλαάμ ὅτι μὲ τις αἰρετικὲς διδασκαλίες του φθείρει τὴν πραγματικὴ κοινωνία Θεοῦ-ἀνθρώπου.

Γιὰ τοὺς θεολόγους τῆς Δύσεως ὁ ἄνθρωπος δὲν μετέχει καθόλου στὸν Θεό· ἐπομένως τὸ χάσμα ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Χριστοῦ στὸν κόσμον ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται. Ἡ παλαμικὴ διδασκαλία γιὰ τὴ δυνατότητα γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπικεντρώνεται στὸ ἐξῆς χωρίο: «εἰ μὴ κατὰ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν νομίσεις ὀρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεοποιὸν δωρεάν τε καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν χάριν τῆς υἰοθεσίας,

22. Στ. Παπαδόπουλος, *Συνάντησις ὀρθοδόξου καὶ σχολαστικῆς θεολογίας (ἐν τῷ προσώπῳ Καλλίστου Ἀγγελικουῶδη καὶ Θωμᾶ Ἀκινάτου)*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 79.

τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν...»²³. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ συντελεῖται μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία. Ὁ τριαδικὸς Θεὸς ἀποκαλύπτεται μὲ τὴ θέλησή Του στὸν κόσμον. Αὐτὸς ποὺ ἀποκαλύπτει τὸν τριαδικὸ Θεὸ τόσο στὴν περίοδο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὅσο καὶ τῆς Καινῆς εἶναι ὁ Θεὸς Λόγος, ἄσαρκος στὴν Παλαιὰ καὶ ἔνσαρκος στὴ Καινή. Τόσο ὅμως οἱ σχολαστικοὶ ὅσο καὶ μερικοὶ ὀρθόδοξοι δογματολόγοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ δυτικὴ σκέψη, ἀναφέρθηκαν σὲ δύο εἶδη ἀποκαλύψεων. Παράδειγμα ὁ Γερομίχαλος, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Ἡ περὶ Θεοῦ γνώσις* ἀναφέρεται σὲ φυσικὴ καὶ ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη²⁴. Ἡ ἀποκάλυψη δὲν τεμαχίζεται, εἶναι μία καὶ συντελεῖται στὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία. Δὲν μένει παρὰ ἢ ἀποδοχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐνστερνισθεῖ τὶς θεῖες ἐνέργειες καὶ νὰ προοδεύσει στὴν ἀλήθεια. Γιὰ νὰ γίνῃ ὅμως ἢ ἀποδοχὴ αὐτὴ χρειάζεται ἢ πίστη. Γνώση καὶ πίστη εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένες. Δὲ νοεῖται γνώση χωρὶς πίστη ὅπως καὶ πίστη χωρὶς γνώση. Κατὰ τὸν Κλήμεντα εἶναι τόσο στενὰ συνδεδεμένες ἢ πίστη καὶ ἢ γνώση, ὥστε ὁ ἐκκλησιαστικὸς αὐτὸς συγγραφέας τὶς συσχετίζει μὲ τὸ τριαδικὸ δόγμα καὶ τὶς σχέσεις Υἱοῦ-Πατρὸς²⁵. Ἡ πίστη ἐπομένως ὁδηγεῖ στὴν πνευματικὴ καὶ προσωπικὴ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό. Ἐνισχύει τὸν πιστὸ στὴν πνευματικὴ προκοπὴ καὶ τελείωσή του. Χωρὶς τὴν πίστη πρὸς τὸν Θεὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ μπορούσε νὰ φθάσει στὴν ἔνωση μαζί Του, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ὑπέρτατη γνώση. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὴ θέωση. Ὁ ἄνθρωπος, ὅσο περισσότερο εἰσχωρεῖ στὰ βάθη τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τόσο περισσότερο θεώνεται. Ἐξ ἄλλου ἢ θέωση ἀποτελεῖ τὴν ὕψιστη γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν τελικὸ προορισμὸ τοῦ κάθε χριστιανοῦ· εἶναι ἢ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐγκαταλείποντας τὸν ξερὸ βίον, μόλις γίνῃ φωτεινός, μὲ τὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος γεμίζει ἀκτίνες καὶ γίνεταί φῶς κατὰ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος προεῖπε ὅτι οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς τὸν ἥλιον²⁶. Σύμφωνα μὲ τὴν παύλεια διδασκαλία:

23. Γρηγορίου Παλαμά, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζόντων*, Λόγος 3, 1, τόμ. 2, σ. 620.

24. Ἁθ. Γερομίχαλος, *Ἡ περὶ Θεοῦ γνώσις*, ὁ.π., σ. 17.

25. Ἁγ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 24.

26. Γ. Μαντζαρίδης, *Παλαμικά*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 173.

«Κύριος γινώσκει τούς διαλογισμούς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶν μάταιοι»²⁷. Οἱ διαλογισμοὶ δὲν ὀδηγοῦν στὴν ἐμπειρία τῆς ἀγάπης παρὰ μόνον ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ. Ξεκινώντας ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ φυσικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ καὶ γνωρίζοντας τὸ δόγμα τῶν σχολαστικῶν ὅτι ἡ χάρις εἶναι κτιστή, ὀδηγεῖται σὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ λαμβάνουν τὸ Πνεῦμα ὡς κτίσμα. Ἔτσι βαθμιαία ἡ δυτικὴ ἐκκλησία διατύπωσε ἐπισήμως τὸ δόγμα τοῦ *Filioque*, περὶ ἐκπορεύσεως δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑποβιβάζεται καὶ γίνεται κατώτερο τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ δὲν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν πηγὴ τῆς θεότητος, τὸν Πατέρα. Πῶς ὅμως μὲ κτιστὰ μέσα μπορεῖ νὰ σωθεῖ ὁ κτιστὸς ἄνθρωπος; Χωρὶς τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καμμία δωρεὰ δὲν παρέχεται στὸν ἄνθρωπο. Χρειάζεται πνευματικὴ ἀναγέννηση γιὰ νὰ γνωσθεῖ ὁ Θεός. Ἡ θέωση προσφέρει τὴν ὄντολογικὴ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος θεώνεται σῶματι καὶ ψυχῇ. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι κακὸ ἀπὸ τὴ φύση του, ὅμως μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τῶν πρωτοπλάστων ρέπει πρὸς τὴν ἁμαρτία. Ὅταν ὅμως τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ καθαροῦν, τότε ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Παλαμᾶς ἀναφέρει ὅτι ὅταν ὁ νοῦς καθαρθεῖ διὰ τῆς ἀπαθείας μὲ τὴν προσευχὴ ἐνώνεται μὲ τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἔτσι καθίσταται θεοειδής²⁸. Γεμᾶτος λοιπὸν Ἅγιο Πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος βλέπει περισσότερο μὲ πνεῦμα παρὰ μὲ σῶμα ἢ νοῦ. Κατὰ τούς παλαμικοὺς ὅταν ὁ νοῦς καλύπτεται ἀπὸ τὰ πάθη εἶναι δυνατὸν νὰ παρέχει γνώση, ὅχι ὅμως φῶς.

II. Τὸ Ἄκτιστο Φῶς στὴν παλαμικὴ θεολογία καὶ οἱ ἀντιρρήσεις τῶν σχολαστικῶν

Ἡ ἔννοια τοῦ φωτὸς κατεῖχε πάντοτε κεντρικὴ θέση ὅχι μόνον στὸν χριστιανισμὸ ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες θρησκείες. Ὁ Ν. Ματσούκας ἀναφέρει

27. Κορ. Α', 3, 20.

28. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερώς ἠσυχάζόντων*, Λόγος 3, 1, τόμ. 2, σ. 195: «Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἐνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῆ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδής τε καὶ θεοειδής καθίσταται».

ὅτι δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ἡ λέξι Θεός, σανσκριτικῆς προελεύσεως, σημαίνει τὸ φῶς ἢ τὴν ἡμέρα²⁹. Τὸ φῶς ἐθεωρεῖτο πάντοτε ἱερὸ σύμβολο ὑπέριστατης δυνάμεως καὶ γνώσεως. Οἱ περισσότερες εἰδωλοποιημένες εἰκόνες καταυγάζονταν ἀπὸ φῶς.

Στὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ἀναφέρεται ὁ Υἱὸς ὡς φῶς ποῦ προέρχεται «ἐκ φωτός». Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Χριστὸς ἀναφέρει: «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ...»³⁰. Ὁ π. Ἰουστίνος Πόποβιτς ἐξηγεῖ ὅτι ἡ φράση τοῦ Κυρίου: «ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ»³¹ δείχνει ὅτι ὡς ἀληθινὸς Θεὸς Λόγος ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ «φῶς τὸ ἀληθινόν»³² ποῦ ἔγινε σῶμα, πὼς ἔγινε ἄνθρωπος ὥστε νὰ φωτίζει τοὺς ἀνθρώπους, ποῦ ἀδύναμοι κραυγάζουν στὸ σκότος τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς σκιᾶς τοῦ θανάτου³³.

Σύμφωνα μὲ τοὺς ἀγιορεῖτες μοναχοὺς, οἱ ἴδιοι πίστευαν ὅτι μετὰ ἀπὸ τὴν κάθαρση σώματος καὶ νοῦ καὶ μὲ τὴ νοερὰ προσευχὴ ὁδηγοῦνταν στὴ θέα τοῦ θείου φωτός. Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπετέλεσε τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ σχολαστικῶν καὶ παλαμικῶν κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα. Ἡ ἐμπειρία τοῦ φωτός ἀπὸ τὴ μία μεριὰ καὶ ἡ διανόηση ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπρόκειτο νὰ κονταροχτυπηθοῦν γιὰ ἄλλη μία φορά. Ἡ ἡσυχαστικὴ παράδοση τῆς ὀρθόδοξης μυστικῆς ἐκκλησίας ἀναφέρεται συχνὰ στὸ θέμα τοῦ θείου φωτός, δὲν ἀποτελεῖ ἐπινόηση τοῦ 14ου αἰῶνα. Στὴν ἀρχὴ οἱ δυτικοὶ θέλησαν νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ φωτός ὡς κάποια φαντασίωση τῶν ἡσυχαστῶν. Στὴ συνέχεια καὶ ὅταν τὰ πράγματα ὀξύνθηκαν περισσότερο, ἀμφισβήτησαν τὴν ἀιδιότητά του. Κατὰ τοὺς σχολαστικούς, «τὰ νοήματα καὶ τὰ νοούμενα» εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὸ θαβώριο φῶς, ἀφοῦ ἐκεῖνο εἶναι αἰσθητό, ἐνῶ τὸ νόημα ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴ νοῦσα ψυχὴ εἶναι ἀνώτερο. Τὸ φῶς ἦταν κτιστὸ καὶ ὡς τέτοιο δὲν μπορούσε νὰ ἀναγάγει τὸν ἄνθρωπο στὴ θεογνωσία.

29. Ν. Μαστούκας, *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία. Εἰσαγωγὴ στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*, τόμ. Α', ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονικὴ 1985, σ. 87.

30. Ἰω. 8, 12.

31. Ἰω. 12, 46.

32. Ἰω. 1, 9.

33. Ἰουστίνος Πόποβιτς, *Δογματικὴ – Ὁρθόδοξη Φιλοσοφία τῆς Ἀληθείας*, ἐκδ. Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, 2019.

Οί ήσυχαστές δίδασκαν ότι ή ενόραση του Θεού γίνεται μέσω του θείου φωτός. Σύμφωνα με τις σωτηριολογικές προϋποθέσεις των δυτικών, ή σταυρική θυσία του Χριστού απαλλάσσει από την ενοχή και την αιώνια τιμωρία του προπατορικού αμαρτήματος όπως και από τις αμαρτίες μετά από το βάπτισμα. Δεν εξαλείφει όμως τις πρόσκαιρες ποινές που επιβάλλονται μετά από αυτό, επομένως ο άνθρωπος παραμένει αμαρτωλός. Ώς τέτοιος δεν είναι δυνατόν να δεχθεί τίποτε άκτιστο. Έτσι το φως που βλέπουν οί πιστοί δεν είναι άκτιστο αλλά κτιστό. Πιστεύουν ακόμη ότι αποκαλύπτοντας ο Θεός την άκτιστη ενέργειά Του είναι σαν να αποκαλύπτεται ή ουσία του. Φυσικά ή ανθρωπολογία των σχολαστικών δεν επιτρέπει καμμία σχέση κτιστού-άκτιστου. Το σώμα, έφ' όσον δεν μπορεί να καθαρθεί σε αυτήν τη ζωή, δεν μπορεί να θεωθεί πριν από τον θάνατο.

Όστούσο στην Καινή Διαθήκη το σώμα αναφέρεται ως ναός του Αγίου Πνεύματος. Έξ άλλου ή θυσία του Κυρίου έγκειται στην κάθαρση και τον έξαγιασμό του ανθρώπου ως ολότητας ψυχής και σώματος. Κατά τον Meyendorf³⁴, ο Θεός βρίσκεται βαθιά μέσα μας και όχι πλέον στον έξω κόσμο· έτσι στο έσωτερικό του έαυτού μας θα ανακαλύψουμε το φως του όρους Θαβώρ. Είναι αξιοσημείωτη ή παρατήρηση ότι στην όρθόδοξη ύμνογραφία ο Θεός ύμνείται περισσότερο ως φως παρά ως αγάπη.

Ο Παλαμάς άδυνατεί να έννοήσει τον τρόπο σκέψεως των σχολαστικών. Ο ίδιος ο Κύριος, άκτιστος και άπροσπέλαστος, δεν έλαβε σάρκα και έγινε όρατός σε όλους τους ανθρώπους; Είναι άδικαιολόγητο να αγανακτούν οί σχολαστικοί για το άκτιστο φως. Όλόκληρος Θεός αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους, γιατί να μην αποκαλυφθεί και ή δόξα Του; Άλλωστε κύριο σημείο της φανέρωσης του Θεού είναι ή παρουσία Του ως φως. Η καιόμενη βάτος, ή λάμψη του προσώπου του Μωυσή στο όρος Σινά, το έντονο φως στην πορεία του Παύλου προς τη Δαμασκό, ή ίδια ή Μεταμόρφωση του Χριστού, ο φωτισμός του προσώπου του πρωτομάρτυρος Στεφάνου αποτελούν αποκαλύψεις της δόξας του Θεού.

Το θέμα έλαβε προεκτάσεις σχετικά με το φως της Μεταμορφώσεως του Χριστού, αν αυτό ήταν κτιστό ή άκτιστο. Οί σχολαστικοί ταύτιζαν το

34. J. Meyendorff, *Ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και ή όρθόδοξη μυστική παράδοση*, μετάφρ. Έλ. Μάινας, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1983, σσ. 72-89.

φῶς πού ἔβλεπαν οἱ μοναχοὶ μὲ αὐτὸ τοῦ ὄρους Θαβὼρ καὶ φυσικὰ τὸ θεωροῦσαν καὶ αὐτὸ κτιστό. Οἱ ἡσυχαστὲς ἐπέμεναν στὴν ἀδιότητα τοῦ θαβωρείου φωτός, προφανῶς ἀναρωτώμενοι πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ Κύριος νὰ διαχέεται ἀπὸ κτιστὸ φῶς. Παράλληλα οἱ σχολαστικοὶ ἀναρωτιοῦνται πῶς εἶναι δυνατὸν οἱ γήινοι ὀφθαλμοὶ τῶν ἀποστόλων νὰ δοῦν τὸ ἄκτιστο φῶς τῆς Μεταμορφώσεως. Γενικώτερα τὸ ἐρώτημα ἐπικεντρώνεται στὸ ἐξῆς σημεῖο: κατὰ πόσον ὁ κτιστὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀτενίσει τὸ ἄκτιστο φῶς; Ὁ Παλαμᾶς στηριζόμενος στοὺς πατέρες διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ μόνος του ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσει τὴν ἐμπειρία τοῦ ἀκτίστου φωτός. Οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ πιστοῦ μποροῦν νὰ ἀνοίξουν μόνο μὲ τὴ χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ, ὁ πιστὸς προγεύεται τὰ ἀγαθὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἡ θέωση ἐπομένως ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ. Ὁ Παλαμᾶς τονίζει πάντοτε τὴ συμμετοχὴ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου στὴ θεοποιὸ δωρεὰ τοῦ Πνεύματος. Ἡ θεότητα ἐξ ἄλλου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου εἶναι κοινὴ στὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ ἔτσι καὶ ἡ θέωση καθίσταται κοινὴ στὸν ὅλον ἄνθρωπο.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Lossky, τὸ ἄκτιστο φῶς ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα τῆς θεώσεως. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ εἶναι μία ἐμπειρία τοῦ ἀκτίστου φωτός. Γιὰ τὸν ἅγιο Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο ἡ ἐμπειρία τοῦ φωτός, ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνειδητὴ πνευματικὴ ζωὴ ἢ «γνώσις», ἀποκαλύπτει τὴν παρουσία τῆς κεκτημένης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου χάριτος. «*Ἡμεῖς μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ οἱ αὐτὸν καταξιοθέντες ἰδεῖν πάντες ὡς φῶς ἐθεάσαντο καὶ οἱ λαβόντες αὐτόν, ὡς φῶς αὐτὸν ἔλαβον, ὅτι προπορεύεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ τὸ φῶς τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ δίχα φωτός ἀμήχανόν ἐστὶ φανῆναι αὐτόν. Καὶ οἱ μὴ ἰδόντες τὸ φῶς αὐτοῦ, οὐδὲ ἐκεῖνον εἶδον, ὅτι ἐκεῖνος τὸ φῶς ἐστὶ. Καὶ οἱ μὴ λαβόντες τὸ φῶς οὐπω τὴν χάριν ἔλαβον· οἱ γὰρ τὴν χάριν λαβόντες φῶς Θεοῦ καὶ Θεὸν ἔλαβον*»³⁵.

Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος ἀναφέρει: «*διότι τὸ αὔλον καὶ θεῖον πῦρ φωτίζει μὲν ψυχὰς καὶ δοκιμάζειν εἴωθεν, ὥσπερ ἄδολον χρυσὸν ἐν καμίνῳ τὸ πῦρ ἐνήργησεν ἐν τοῖς ἀποστόλοις, ἡνίκα ἐλάλουν γλώσσαις πυρίναις. Τοῦτο τὸ πῦρ διὰ*

35. Lossky, ὁ.π., σ. 260. Βλ. καὶ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* ΚΗ', SC 113, 128-162.

τῆς φωνῆς Παῦλον περιλάμπαν, τὴν μὲν διάνοιαν αὐτοῦ ἐφώτισεν, τὴν δὲ αἴσθησιν τῆς ὄψεως αὐτοῦ ἠμαύρωσεν. Οὐ γὰρ χωρὶς σαρκὸς εἶδεν ἐκείνου τοῦ φωτὸς τὴν δύναμιν. Τοῦτο τὸ πῦρ ὤφθη Μωϋσῆ ἐν τῇ βάτῳ τοῦτο τὸ πῦρ ἐν εἶδει ὀχήματος Ἡλίαν ἐκ τῆς γῆς ἤρπασε ... ὅθεν καὶ ἄγγελοι καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα τούτου τοῦ πυρὸς τῆς λαμπρότητος μετέχουσι ... Τοῦτο τοιγαροῦν τὸ πῦρ δαιμόνων ἐστὶ φυγαδευτήριον, καὶ ἀμαρτίας ἀναιρετικῶν, ἀναστάσεως δὲ δύνამις καὶ ἀθανασίας ἐνέργεια, ψυχῶν ἀγίων φωτισμὸς καὶ λογικῶν δυνάμεων σύστασις»³⁶.

Κύρια θέση τοῦ κύριου ἐκπροσώπου τῶν δυτικῶν θεολόγων Βαρλαάμ ἦταν ὅτι τὸ φῶς ποὺ ἔβλεπαν οἱ ἡσυχαστὲς δὲν ἦταν πραγματικὸ ἀλλὰ αἰσθητὸ καὶ συμβολικόν. Ὁ Παλαμᾶς ἀποκρούει τὴν κατηγορία αὐτῆ λέγοντας ὅτι δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ ἐκφέρει γνώμη γιὰ κάτι ποὺ δὲν γνωρίζει. Ἀποτελεῖ ἐπομένως παράδοξο γεγονός νὰ μιλοῦν οἱ σχολαστικοὶ γιὰ τὸ θεῖο φῶς τῆ στιγμῆ ποὺ δὲν τὸ βλέπουν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐλίσσονται οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παλαμᾶ. Κι ἂν ἀκόμη τὸ φῶς αὐτὸ ὑφίσταται, δὲν εἶναι ἄκτιστο ἀλλὰ κτιστό, γιὰτὶ ἂν εἶναι ἄκτιστο –ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ἡσυχαστὲς– τότε βλέπουν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὸ φῶς δὲ αὐτὸ εἶναι οὐσία. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς ἡσυχαστὲς, εἶναι ἀόρατη τὸ φῶς ὅμως εἶναι ὄρατό. Ἄρα, καταλήγει ὁ Βαρλαάμ, οἱ ἡσυχαστὲς ἀντιφάσκουν καὶ ταυτόχρονα καταργοῦν τὴν ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὸν Βαρλαάμ τόσο ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια ὅσο καὶ ἡ ἄκτιστη οὐσία εἶναι ὅμοια καὶ ἀχώριστα καὶ ὅποιαδήποτε διάκριση ἐπιφέρει διάσπαση στὴν ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ. Τὸ φῶς εἶναι ἡ ἄκτιστη φυσικὴ ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει σχετικῶς: «καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν»³⁷.

Ἐκεῖνο ποὺ δὲν μπορούσε ὁ Βαρλαάμ νὰ δεχθεῖ ἦταν ὅτι κάτι ἄκτιστο δίδεται στὸν ἄνθρωπο. Οἱ σχολαστικοὶ πίστευαν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἔρχεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸν κόσμον. Ἡ σωτηρία δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἄκτιστης ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τῆς θείας ἐπέμβασης, ἀλλὰ καρπὸς μιᾶς κτιστῆς πραγματικότητας (δηλαδὴ τῶν καλῶν ἔργων). Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση αὐτὸ ποὺ σώζει τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἡ ἄκτιστη χάρις

36. Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, *Ὁμιλίαι πνευματικαί*, ἐκδ. Σ. Σχοινᾶς, ἐν Βόλῳ 1954, σ. 112.

37. Ἰω. 1, 5.

τοῦ Θεοῦ. Ἡ σωτηρία ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐντελῶς ἀδύναμος νὰ σωθεῖ ἀπὸ μόνος του, ἀκόμη καὶ ὅταν ὑπάρχει ἡ ἐλεύθερη συγκατάθεσή του. Κατὰ τὴν ἡσυχαστικὴ λοιπὸν παράδοση, ἡ καθαρότητα τῆς καρδιᾶς δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἠθικὸ γεγονός ποὺ προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρώπινης ἀγωνιστικότητος καὶ ἀσκητικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καρπὸ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἄκτιστη ἐνέργειά του ποὺ προϋποθέτει γιὰ τὴν οἰκείωσή του ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴν ἐλευθερία καὶ συνεργία του³⁸.

Ἐπομένως οὔτε τὰ καλὰ ἔργα, οὔτε ἡ ἠθικότητα ἀπὸ μόνη της μποροῦν νὰ σώσουν τὸν ἄνθρωπο ὅταν ἀπουσιάζει ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία χάρη εἶναι ἡ δύναμη ποὺ σώζει τὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ πνοὴ καὶ ἡ ἀναπνοὴ τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἶναι ἡ θεία ἔννεση ποὺ παρέχει θεία ἠθικὴ ζωὴ καὶ δύναμη στὸν χριστιανό³⁹. Ἐπίσης παρουσιάζεται ὡς θεῖο φῶς ποὺ φωτίζει τὴ διάνοια τοῦ χριστιανοῦ. Ἡ θεία χάρις εἶναι «ἀπόρητον μυστικόν, τὸ μὴ λεκτόν, ὡς μὴ δυνάμενον ὀρισθῆναι καὶ λεχθῆναι, τὸ εὐδαῖμον μυστικόν, τὸ ὁποῖον συναισθάνεται μόνον πᾶσαν ψυχὴ θεοφιλῆς καὶ καλῆ καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου φωτίζεται καὶ κρατύνεται καὶ ἐνισχύεται καὶ ἀνδρίζεται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ καταπατεῖν νικηφόρως τὸ κακὸν καὶ εἰς τὸ διαπράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀγιαάζεται καὶ ὠραιοποιεῖται καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸν Θεὸν καὶ εὐδαιμονεῖ»⁴⁰.

Οἱ σχολαστικοὶ ὅμως ἀδυνατοῦν νὰ ἐννοήσουν τὴ θεία χάρη ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι: «Οἱ μὴ ἔχοντες αὐτὸ δύνανται νὰ χλευάζωσι τοὺς ἔχοντας τοῦτο»⁴¹. Πάντως ὁ Παλαμάς πολλὰ φορὲς μίλησε γιὰ τὴν ἄγνοια τῶν σχολαστικῶν καὶ τὴν πνευματικὴ τους ἀδυναμία, ὥστε νὰ ἀντιληφθοῦν λεπτὰ πνευματικὰ θέματα ὅπως αὐτό: «Γλυκύτητα γὰρ μέλιτος ἀναγγελεῖ τοῖς μὴ γευσαμένοις ἢ παροιμία φησὶν οἱ δὲ μὴ γευσάμενοι, πῶς ἀναγγελοῦσιν; εἶπέ μοι. εἰ δὲ καὶ τοῖς γευσαμένοις ἀντιλέγοιεν, ἄρ' οὐ μετὰ τοῦ ψευδόμενοι δῆλοι πεφηνένοι καὶ γέλωτα ὀφλήσουσιν

38. Δ. Τσελεγγίδης, *Χάρη καὶ ἐλευθερία κατὰ τὴν πατερικὴ παράδοση τοῦ ΙΔ' αἰῶνα*, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 119.

39. Κ. Κοιδάκης, Μητρ. Πλωμαρίου, *Κώδιξ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως ἡτοι ἐκτενῆς ὀρθόδοξος χριστιανικὴ κατήχησις ἀπολογητικὴ καὶ πολεμικὴ*, ἐκδ. Μέλισσα, ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 223.

40. Κ. Κοιδάκης, *ὁ.π.*, σ. 224.

41. Κ. Κοιδάκης, *ὁ.π.*, σ. 222.

ἔσχατον;»⁴². Ἡ θεία χάρη δὲν ἔχει καμμία σχέση με τις πολλές γνώσεις, τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος, τὴ δύναμη τοῦ λόγου, γιατί δὲν σχετίζεται με ἐπιστῆμες καὶ θεωρίες. Βαθὺς καημὸς τοῦ Βαρλαάμ ἦταν τὸ ὄντολογικὸ ἐρώτημα: πῶς τὰ κτιστὰ μάτια μποροῦν νὰ δοῦν τὸ ἄκτιστο; Τὰ κτιστὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου καθαίρονται, φωτίζονται με τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Διαφορετικὰ δὲν ὑπάρχει κανένας τρόπος τὸ κτίσμα νὰ δεῖ καὶ νὰ ψηλαφήσει τὸ ἄκτιστο φῶς, ἐπομένως δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ἄκτιστη ἐνέργεια. Γιὰ νὰ φθάσει ὁ μοναχὸς στὴν ἐνόραση τοῦ θαβρωεῖου φωτὸς χρειάζονται ὀρισμένα μέσα. Ἡ νοερὰ προσευχὴ βοηθεῖ τὸν πιστὸ νὰ συγκεντρῶνει τὸν νοῦ του στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ νηστεία καὶ ἡ ἄσκησις εἶναι ἓνα μέσο πρὸς τὴν ταπεινώση, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ θέα τοῦ θείου φωτὸς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος βρῖσκεται στὴν κατάστασι τῆς θεωρίας συντελοῦνται δύο ἐκστάσεις: ὁ Θεὸς ἐξίσταται τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ συγκαταβαίνει στὸ πλάσμα του ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πνευματικὴ ἀνάτασι. Ὁ μυστικισμὸς ὁμως τῶν ἡσυχαστῶν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο νεοπλατωνικό. Ὁ νεοπλατωνιστὴς χρησιμοποιοῦντας τεχνικὲς μεθόδους προσπαθεῖ νὰ ἔλθει σὲ ἐκστασι, νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἐνωθεῖ με τὸ θεῖο: «Διακρίνων δὲ τῆς ἐκστάσεως ταύτης τὴν ἄλλην ἐκείνην ἐκστασιν τὴν ἔξω τοῦ νοῦ οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ σώματος “ποιούσαν” ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασι εὐτύχοι χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς τῆς ἐλληνικῆς πλάνης καὶ ὡς πάσης κακοδοξίας ῥίζαν καὶ πηγὴν δαιμόνων εὐρημα καὶ παιδεύμα γεννητικὸν ἀνοίας καὶ γέννημα “τῆς ἀπονοίας”». ⁴³

Ὁ χριστιανὸς μυστικιστὴς μέσῳ τῆς καθάρσεως ἐξίσταται τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἀπὸ τὸ «παρὰ φύσιν» ὀδηγεῖται στὸ «κατὰ φύσιν» καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ «ὑπὲρ φύσιν». Τὰ στάδια αὐτὰ ἀνεβαίνει ὁ πιστὸς με τὴν κάθαρση, τὸν φωτισμὸ καὶ τὴν τελείωση. Οὐσιαστικὰ ὁ χριστιανὸς δὲν ἐξίσταται τοῦ ἑαυτοῦ του, καθαίρεται ὀλόκληρος καὶ δίδεται ἡ ἐνόρασι τοῦ ἀκτίστου φωτὸς ὡς χάρισμα καὶ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἀποτελεῖ βέβαια καρπὸ ἀνθρώπινης προσπάθειας· ὁ πιστὸς ἀπλῶς δέχεται νὰ διαποτισθεῖ ἢ ὑπαρξῆ του ἀπὸ τὴ θεία χάρη. Αὐτὸ τὸ ἄυλο φῶς εἶναι

42. Γρηγορίου Παλαμά, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερώς ἡσυχασζόντων*, *Λόγος* 3, 3, τόμ. 2, σ. 698.

43. Π. Τρεμπέλας, *ὁ.π.*, σ. 27.

ἀκριβῶς ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ποὺ λάμπει μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητάς Του⁴⁴. Τὸ φῶς εἶναι αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖ καὶ μεταμορφώνει τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας.

Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅταν ὁ νοῦς παρομοιάζεται ὡς οἶκος προσευχῆς ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ⁴⁵. Ἡ ἀδιάλειπτη προσευχὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐνέργεια τοῦ πιστοῦ γιὰ νὰ φθάσει στὴ θεογνωσία. Προϋπόθεση τῆς θείας θεωρίας εἶναι ἡ ἄσκησις ὡς διαρκῆς προσπάθεια καθάρσεως. Πρέπει πρῶτα ὁ πιστὸς νὰ βρεῖ τὸν ἑαυτό του μέσα ἀπὸ τὴν αὐτοσυγκέντρωση, νὰ προσανατολίσει τὴν ὑπαρξή του πρὸς τὸν Θεό, νὰ φθάσει στὴν ἀπάθεια. Ἀπάθεια εἶναι ἡ νέκρωση τῶν παθῶν, τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος, καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ προσήλωση στὸν Θεό⁴⁶. Ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ ὁ Σύρος τονίζει ὅτι ἡ ἔνωση μὲ τὸν Θεὸ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐκτός τῆς προσευχῆς, διότι ἡ προσευχὴ εἶναι προσωπικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό⁴⁷. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ μυστικὴ ἔνωση μὲ τὸν Θεό. Ὅταν παύει ἡ προσευχὴ ἔρχεται ἡ ἡσυχία. Ἡ ἀγαλλίαση τοῦ ἡσυχάζοντος πνεύματος καλεῖται ἔκστασις διότι ὁ ἄνθρωπος ἐξέρχεται τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ δὲν γνωρίζει ἂν βρῖσκεται σὲ αὐτὴν τὴ ζωὴ ἢ στὴν αἰώνια. Δὲν ἀνήκει πλέον σὲ αὐτὸν ἀλλὰ στὸν Θεό, δὲν αὐτοκυβερνᾶται ἀλλὰ ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁴⁸. Ἡ προσευχὴ εἶναι δύσκολη πειθάρχησις, τὸ νὰ κρατήσῃ κανεὶς τὸν νοῦ στὴ καρδιά. «*Ἡ Ἰησοῦ μνήμη ἐνωθήτω τὴν πνοὴν σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν*» (Ἁγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος)⁴⁹. «*Ἀναζητοῦμεν, διδάσκει ὁ ἐπίσκοπος Θεοφάνης, τὴ φλόγα τῆς χάριτος, ἡ ὁποία ἐκχέεται εἰς τὴν ψυχὴν ... Ὅταν ἡ σπίθα αὐτῆ τοῦ Θεοῦ εὔρεθῇ εἰς τὴν ψυχὴν, ἡ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἀναζωπυρεῖ καὶ τὴ μεταβάλλει εἰς φλόγα*»⁵⁰. Ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος συμβουλεῖ ὅτι γιὰ τὴν προσευχὴ «*Δεῖ ἡμᾶς μὴ κατὰ ἔθος σωματικὸν μῆτε κραυγῆς ἔθει μῆτε συνηθεία σιωπῆς μῆτε κλίσεως γονάτων προσεύχεσθαι, ἀλλὰ*

44. J. Meyendorf, *Ἡ βυζαντινὴ κληρονομία στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία*, ἐκδ. Ἀρμός, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 236.

45. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, 2, 1, τόμ. 2, σ. 327.

46. Γ. Μαντζαρίδης, *Παλαμικά*, ὁ.π., σ. 85.

47. Vl. Lossky, *Μυστικὴ θεολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 245.

48. Vl. Lossky, ὁ.π., σσ. 246-247.

49. Διονυσίου Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Ἀνατολικὸς ὀρθόδοξος μοναχισμὸς κατὰ τὰ πατερικὰ κείμενα*, ἐκδ. Μάτι, Κατερίνη 1969, σ. 555. Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, *Περὶ τῆς ἱερᾶς ἡσυχίας*, PG 88, στ. 1112.

50. Vl. Lossky, ὁ.π., σ. 250.

νηφαλέως τῷ νῷ προσέχοντας προσδοκᾶν τὸν Θεόν, τότε ἐπιστῆ και ἐπισκέφεται διὰ πασῶν τῶν ἐξόδων τὴν ψυχὴν και τῶν τριβῶν αὐτῆς και αἰσθητηρίων»⁵¹. Ὁ Διάδοχος Φωτικῆς ἐπισημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ στροφή τοῦ νοῦ πρὸς τὴν καρδιά, ὁ περιορισμὸς τῶν πτήσεων τοῦ νοῦ και ἀντὶ πολλῶν ἐννοιῶν και θεολογικῶν νοημάτων ἡ ἐπανάληψη τῆς μονολογίστου προσευχῆς «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με»⁵².

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἄλλωστε συμβουλεύει: «Παρακαλῶ ὑμᾶς ἀδελφοί, τὸν κανόνα τῆς προσευχῆς μηδέποτε καταπατήσητε ἢ καταφρονήσητε ... ἀλλὰ ὀφείλει εἶτε ἐσθίει, εἶτε πίνει, εἶτε καθέζεται, εἶτε διακονεῖ, εἶτε ὀδεύει, εἶτε τι ἕτερον ποιεῖ, ἀδιαλείπτως κράζειν τὸ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ Θεοῦ, ἐλέησόν με, ἵνα αὕτη ἡ μνήμη τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐρεθίσῃ πρὸς πόλεμον τὸν ἐχθρόν»⁵³. Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο: «οὐκ ἐν ῥήμασι πληρῶν τὴν προσευχὴν, ἀλλὰ δι' ὅλης τοῦ βίου τῆς διαγωγῆς συνάψας σε αὐτὸν τῷ Θεῷ ὡς συνεχῆ και ἀδιάλειπτον εἶναι προσευχὴν τὴν ζωὴν σου»⁵⁴.

Ὁ Μάξιμος Ὁμολογητῆς ἐξ ἄλλου διδάσκει ὅτι: «ἀδιαλείπτως γὰρ ἐστὶ προσευχὴ, τὸ τοῦ νοῦν ἔχειν ἐν εὐλαβείᾳ πολλῇ και πόθῳ προσκείμενον τῷ Θεῷ και τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ ἀεὶ ἀποκρέμασθαι και εἰς αὐτὸν θαρρῆν ἐν πᾶσι τοῖς τε ἔργοις και τοῖς συμβαίνουσιν»⁵⁵. Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ἀναφέρει: «Πορευόμενος, προσευχῆ ὀπλίζου· καταλαβὼν, τὰς χεῖρας διαπέτασον, Ἰησοῦ ὀνόματι μάστιζε πολεμίους· οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν τῷ οὐρανῷ και ἐπὶ γῆς ἰσχυρότερον ὄπλον»⁵⁶.

Ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος διδάσκει ὅτι γιὰ νὰ ἀναχθεῖ ὁ νοῦς στὴ θεωρία τοῦ ἀκτίστου φωτὸς πρέπει ἡ νοερὰ προσευχὴ νὰ γίνετα ἔτσι ὥστε νὰ φυλάσσονται τρία πράγματα: πρῶτον ἡ ἀμεριμνία ἀπὸ

51. Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ὁ.π., σ. 142.

52. Διαδόχου Φωτικῆς, *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νιπτικῶν, Ἑκατὸ Γνωστικὰ Κεφάλαια*, τόμ. Α', μετάφρ. Ἀ. Γαλίτης, ἐκδ. «Τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας», 1986, σσ. 286-325. Ὁ ἅγιος Διάδοχος ἐπικεντρώνεται στὴν ἀναγκαιότητα τῆς νοερᾶς προσευχῆς και τῆς συνεχοῦς μνήμης τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ὁ νοῦς εἶναι προσηλωμένος στὴν εὐχὴ τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὁποία ἐπαναλαμβάνει ἀδιαλείπτως στὸ βάθος τῆς καρδιάς, τότε φωτίζεται ἡ ψυχὴ και καταναγάζεται ὅλη ἡ ὑπαρξὴ ἀπὸ τὸ ἀκτιστο φῶς.

53. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἀπόσπασμα παρὰ Καλλίστῳ και Ἰγνατίῳ τοῖς Ξανθοπούλοις*, PG 147, σ. 725.

54. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία Ε'*, PG 31, σσ. 244-254.

55. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Λόγος ἀσκητικὸς*, PG 90, σ. 932.

56. Ἰωάννου Κλίμακος, *Λόγος ΚΑ' Περὶ τῆς ἀνάδρου δειλίας* PG 88, σ. 945.

κάθε πράγμα τόσο εύλογον όσο και ανεύλογον, δεύτερον συνείδησις καθαρὰ εἰς ὅλα ὅπου νὰ μὴν σὲ ἐλέγχει ἢ συνείδησις εἰς κανένα πράγμα καὶ τρίτον προσπάθεια τελεία χωρὶς νὰ κλίνη ὁ λογισμὸς εἰς κανένα κοσμικὸν πράγμα. Γιὰ τὸν Συμεὼν ἀπαραίτητο εἶναι τὸ πένθος γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ ἀνθρώπου ἀφοῦ προϋποθέτει ταπείνωση καὶ μετάνοια, στοιχεῖα ἀναγκαῖα γιὰ τὴ θεωρία τοῦ θεοῦ φωτός. Καὶ μόνο καθαρὸς στὴν καρδιὰ μπορεῖ νὰ ἀτενίσῃ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴν ἀσκηση ἐπομένως ποὺ συνίσταται ἀπὸ τὴ νηστεία, τὴν προσευχή, τὴν ἀγρυπνία, τὴν κακοπάθεια, ὁ μοναχὸς ὁδηγεῖται στὴν ἀπάθεια⁵⁷. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτη σχετικὴ ἀφήγγιση τοῦ Γεροντικοῦ: «Ἀδελφὸς παρέβαλε τῷ ἀββᾷ Μακαρίῳ τῷ Αἴγυπτίῳ, καὶ λέγει αὐτῷ: Ἀββᾶ, εἰπέ μοι ῥῆμα πῶς σωθῶ. Καὶ λέγει ὁ γέρον· Ὑπαγε εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ ὕβρισον τοὺς νεκρούς. Ἀπελθὼν οὖν ὁ ἀδελφός, ὕβρισε καὶ ἐλίθασε· καὶ ἐλθὼν ἀπήγγειλε τῷ γέροντι. Καὶ λέγει αὐτῷ: Οὐδὲν σοὶ ἐλάλησαν; Ὁ δὲ ἔφη: Οὐχί. Λέγει αὐτῷ ὁ γέρον· Ὑπαγε πάλιν αὔριον, καὶ δόξασον αὐτούς. Ἀπελθὼν οὖν ὁ ἀδελφός, ἐδόξασεν αὐτούς, λέγων: Ἀπόστολοι, ἄγιοι, καὶ δίκαιοι. Καὶ ἦλθε πρὸς τὸν γέροντα, καὶ εἶπεν αὐτῷ: Ἐδόξασα. Καὶ λέγει αὐτῷ: Οὐδὲν σοὶ ἀπεκρίθησαν; Ἐφη ὁ ἀδελφός: Οὐχί. Λέγει αὐτῷ ὁ γέρον· Οἶδας πόσα ἠτίμασας αὐτούς, καὶ οὐδὲν σοὶ ἀπεκρίθησαν, καὶ πόσα ἐδόξασας αὐτούς, καὶ οὐδὲν σοὶ ἐλάλησαν· οὕτως καὶ σύ, ἐὰν θέλῃς σωθῆναι, γενοῦ νεκρός· μήτε τὴν ἀδικίαν τῶν ἀνθρώπων, μήτε τὴν δόξαν αὐτῶν λογίσῃ, ὡς οἱ νεκροί· καὶ δύνασαι σωθῆναι».⁵⁸ Ἀπὸ τὴν παραπάνω διήγηση φαίνεται ἡ σημασία τῆς ἀπάθειας στὴν πνευματικὴ ἀνοδο τοῦ μοναχοῦ. Πρῶτος ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰσήγαγε τὸν φιλοσοφικὸ ὄρο ἀπάθεια στὴ χριστιανικὴ σκέψη. Εἶναι εὐλόγο παράδειγμα ἀρμονικῆς συνύπαρξης φιλοσοφίας καὶ θεολογίας, ἀφοῦ ἓνας φιλοσοφικὸς ὄρος γίνεται λέξη-κλειδί γιὰ τὸν χριστιανικὸ μοναχισμό.

Ὁ Νικήτας Στηθαῖος ὀρίζει τὴν ἀπάθεια ὡς ἐξῆς: «Νοῦς ἀπαθής ἐστίν, ὁ τὸν ἑαυτοῦ κρατήσας παθῶν καὶ ὑπεράνω λύπης καὶ χαρᾶς γεγονώς. ὃς οὔτε ταῖς ἐξ ἐπιφορῶν λύπαις ἐπιστυγνάξει, οὔτε τῇ ἐξ ἀθυμίας διαχεῖται χαρά. ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς θλίψεσι χαιρομένην

57. Π. Τρεμπέλας, *Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Θεολογίας*, ἐκδ. Σωτήρ, Ἀθήναι 1964, σ. 59.

58. Διονυσίου Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Ἀνατολικὸς Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς*, ὁ.π., σ. 597.

ἐπιφερόμενος τὴν ψυχὴν, ἐν δὲ ταῖς εὐθυμίαις ἐγκρατευομένην καὶ μὴ τοῦ μέτρου φερομένην ἐκτός»⁵⁹.

Μὲ τὸν ὄρο ἀπάθεια ὀρίζεται ἡ προπτωτικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀπάθεια ἀποτελεῖ τὸν κύριο στόχο τοῦ ἡσυχαστῆ κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς πνευματικῆς του ζωῆς. Στὴ φάση αὐτὴ νεκρώνονται τὰ πάθη, καταστέλλονται οἱ ὁρμές τῆς σαρκὸς καὶ ὁ νοῦς συγκεντρώνεται στὸν Θεό⁶⁰. Ὁ ἄνθρωπος σταδιακὰ νεκρώνει τὸ σαρκικὸ φρόνημα διὰ τῆς μετανοίας καὶ φθάνει στὴν ταπεινώση, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴ θεωρία τοῦ ἀκτίστου φωτός.

Ἐπομένως ἡ ἄστοχη διδασκαλία τῶν σχολαστικῶν δὲν ἔχει θέση στὴν πατερικὴ γραμματεία. Τὸ φῶς εἶναι ἄκτιστο· πηγάζει ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ ποὺ ἔβλεπαν οἱ ἡσυχαστὲς ἦταν ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ διδάσκει καὶ ὁ Παλαμαῆς στὸν *Διάλογο Θεοφάνης καὶ Θεοτιμος*: «Πρόδηλον ὅτι οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔβλεπον οἱ ἅγιοι, ἀλλὰ τὴν δόξαν, ὡς καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων γέγραπται ὅτι διαγρηγορήσαντες ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ»⁶¹. Σχετικὰ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Ἐλλαμψίς ἐστὶν ἄρόρητος ἐνέργεια, νοουμένη ἀγνώστως, καὶ ὀρωμένη ἀοράτως»⁶². Πιὸ συγκινητικὴ εἶναι ἡ φράση τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου Ἀντιοχείας καθὼς βαδίζει πρὸς τὸ μαρτύριο: «Ἐκεῖνον ζητῶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἄφετέ με καθαρὸν φῶς λαβεῖν»⁶³. Ὅταν ὁ νοῦς γίνεαι ἕνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου, τότε βλέπει τὰ πνευματικά: «... ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθὴς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειώμενος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν...»⁶⁴.

Ὅχι μόνο δὲν εἶναι γνώση τὸ θεῖο φῶς, ἀλλὰ ὑπερέχει κάθε γνώσεως· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθεῖ οὔτε νὰ χαρακτηρισθεῖ. Ὁ Διονύσιος τὸ

59. Νικήτα Στηθάτου, *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, ὁ.π., Γ' τόμος, σ. 295.

60. Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία*, Θεσσαλονίκη 1985, ἐκδ. Π. Πουρναράς, σ. 95.

61. Γρηγορίου Παλαμαῆ, *Διάλογος Θεοφάνης καὶ Θεοτίμος*, PG, στ. 932.

62. Διονυσίου, Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Ἀνατολικὸς Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς*, ὁ.π., σ. 752.

63. Ἰγνατίου, *Πρὸς Ῥωμαίους* 6, 8-13.

64. Γρηγορίου Παλαμαῆ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, Λόγος 2, 3 τόμ. 2, σ. 437.

χαρακτηρίζει «άπλοῦν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον», δηλαδή ὡς ὄν ὑπὲρ τὰ ὄντα⁶⁵.

Εἶναι γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ἀκτίστου φωτὸς ποὺ τόσο ἀπασχόλησε τοὺς θεολόγους τοῦ 14ου αἰῶνα ἔχει βαθύτερες προεκτάσεις. Πρόκειται γιὰ τὴ σύγκρουση δύο διαφορετικῶν θεολογικῶν ρευμάτων Ἀνατολῆς-Δύσεως, ποὺ εἶχαν κυοφορηθεῖ ἀπὸ παλαιὰ καὶ πλέον ἐκδηλώνονται. Στὴ Δύση εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἓνα θεοκρατικὸ καθεστῶς μὲ αὐστηρὴ ἱεραρχία, κανόνες καὶ νόμους. Τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο εἶχε ἐκλείψει ἀπὸ τὰ παλαιότερα χρόνια. Ὁ πάπας εἶχε παύσει νὰ εἶναι μόνον ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῶν χριστιανῶν ἀλλὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ κοσμικὸς ἄρχοντας. Μὲ δικές του ἐκτάσεις καὶ στρατὸ ἐξουσίαζε, καταδυναστεύει, ὑποκινοῦσε σταυροφορίες γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὸ γόητρό του. Ἡ ἐκκοσμικευση αὐτὴ διάβρωσε τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ὁδήγησε σὲ ἐπικίνδυνα αἰρετικὰ μονοπάτια. Σταδιακὰ ὁ ὀρθολογισμὸς ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ καταδυναστεύει τὴ δογματικὴ διδασκαλία καὶ τὴν πίστη. Ἐξ αἰτίας ὅμως τῆς ὀρθολογικῆς αἰρέσεως τοῦ Βαρολαὰμ καὶ τῶν σχολαστικῶν, ἀναπτύχθηκε ἡ διδασκαλία τῆς μυστικῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Μέσω τῶν συνόδων ἐπισφραγίσθηκε ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κάτι ποὺ ἴσχυε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰδρύσεώς της. Καὶ ὅπως διαπιστώνει ὁ Lossky, ὁ μυστικισμὸς δὲν ἀποκόπηκε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία: «... ἡ ἀνατολικὴ παράδοση δὲν ἔκανε ποτὲ σαφὴ διάκριση μεταξὺ μυστικισμοῦ καὶ θεολογίας, μεταξὺ προσωπικῆς ἐμπειρίας τῶν θείων μυστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων»⁶⁶. Ἡ ἐμπειρία τῆς θέας τοῦ ἀκτίστου φωτὸς δὲν ἀποτελεῖ προνόμιο τῶν ἁγίων ἀνθρώπων μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκκλησία παρεῖχε στὰ τέκνα της τὴ μυστηριακὴ ἐμπειρία τοῦ ἁγίου φωτὸς μέσω τοῦ ὁποῖου καθαγίαζε τὰ μέλη της. Ἀποτελεῖ ἐπιπλέον ἀπόδειξη καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀληθινῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ποὺ οὐδέποτε παρεξέκλινε ἀπὸ τὴν ὀρθὴ διδασκαλία γιὰ τὴν αἰδιότητα τοῦ θείου φωτὸς εἰς πείσμα ὄλων τῶν ἄλλων αἰρετικῶν κακοδοξιῶν ποὺ τὸ ἀμφισβητοῦσαν συστηματικά. Ὁ 14ος αἰῶνας ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ποὺ τίθενται τὰ θεμέλια της διδασκαλίας τοῦ ἁγίου φωτὸς ἐνῶ ὁ θρίαμβος τῆς παλαμικῆς θεολογίας εἶχε συντελεσθεῖ.

65. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, Λόγος 2, 3 τόμ. 2, σ. 455.

66. VI. Lossky, *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 4.

SUMMARY

Knowledge of God and God' vision
in the theology of St. Gregory Palamas

By Sofhia Karageorgaki, *PhD in Theology*
Aristoteleian University of Thessaloniki

Is it possible for man to approach God? Can he ever meet and understand who or what is God? From the scripture we are informed that no one can ever see or even touch God although in the Old Testament we can find many quotations which refers that under specific circumstances man can approach divinity. But how can this happen? According to the hesychasts every monk can “feel” God only through his energy, which is the uncreated light. This light can be seen only by the holy people and leads them to the Divine Knowledge and God' vision. So is it possible for a human being to see God? The scholastics didn't accept that holy people can participate to the divinity due to the fact that they had a different theological orientation. The scholastics could not approve this orthodox theologian position due to the fact that they didn't distinguish energy and substance to God. But the orthodox monks knew that the vision of the uncreated light was a sign that a person was close to God and a union with Him had been achieved. This light was a divine energy and led the faithful to his deification. This was the path to his own salvation and to the divine knowledge, of course that didn't include the substance of the God but it was the result of deification.

As a conclusion anyone who wants to achieve the union with God must prepare himself through spiritual exercise keeping the observance of God's commandments and the initiation to the mysteries of the Holy Spirit. The knowledge of God has nothing to do with the wisdom of the world but it is a gift of the Holy Spirit. Only by the holy experience it is possible for someone to “see” God, when there is a real communication with the creator.